

UN RECALL D'ENREGISTRAMENTS DE FLAUTA-I-TAMBOR

IRIS GAYETE ACERO i TERESA SOLER LLOBET

Valls - Mataró

Vam coincidir en un curs¹ en què ens va caldre preparar un recull i comentari d'enregistraments musicals, que nosaltres vam dedicar a les flautes-amb-tambor.² El que voldríem explicar aquí avui són les dificultats que vam trobar i, sobretot, els descobriments que vam fer en preparar-lo.

La nostra idea era explorar les fonts disponibles d'enregistraments i reunir una mostra representativa de l'actual distribució de les flautes-amb-tambor del món.

Com sabeu, l'invent —europeu— de la flauta-amb-tambor és lluny de ser universal: se'l troba en zones concretes d'Europa, en la prolífica descendència que en queda entre els indis americans, en els practicants esparsos de la *tabor pipe* anglesa als països anglosaxons i en mans d'alguns encara més esparsos intèrprets de «música antiga» (també europeus, generalment).

Però a l'hora d'identificar les diferents tradicions interpretatives, vam poder comprovar que no és possible refiar-se gaire dels tractats i reculls de folkloristes i musicòlegs.

D'una banda, una part de les tradicions europees atestades en aquesta documentació degueren desaparèixer cap al terç central del segle xx, com la misteriosa flauta de quatre forats amb tambor de Burgos o una de semblant «al Minho» que reporta Anthony Baines,³ o la flauta-amb-tambor de Sardenya.

1. ESMUC (curs 2004-05), assignatura «Músiques Tradicionals del Món 1», amb els professors Rubén Cano i Sílvia Martínez.

2. GAYETE ACERO, IRIS, i SOLER LLOBET, TERESA (2005): *Les flautes-amb-tambor del món*. Edició privada [disc compacte i llibret].

3. Entre altres llocs, a l'entrada «pipe and tabor» del *New Grove Dic-*

En una situació semblant es troben la flauta-amb-tambor de les Canàries⁴ (avui, ¿sols a Güímar —Tenerife— i un dia l'any?)⁵ i, probablement, la majoria de les portugueses.

D'altra, hi ha també tradicions perfectament vigents, però tan localitzades que han passat per alt a la literatura especialitzada, com la flaüta de les Pitiüses, el fabiol de Ciutadella i, clarament, moltíssimes de sud-americanes.

Vam deixar de banda els intèrprets de música folk que toquen en un moment donat flutes-amb-tambor, sigui esporàdicament sigui sempre: la majoria es reclamen emparentats amb alguna de les tradicions que acabem d'esmentar, a més que els límits del folk són imprecisos (sobretot on hi ha paral·lelament tradicions populars vigents) i que no sabem de cap formació folk d'enlloc basada en flutes-amb-tambor.⁶

Al costat d'això, teníem la sospita que no n'hi hauria gaire enregistraments publicats o accessibles. Dir-ne sospita és una manera de parlar; en efecte, ha estat així. Es podria afirmar, i aquesta és una de les conclusions del treball, que com més oral i singular és una tradició interpretativa, menys possibilitats hi ha de trobar-ne notícies i, encara menys, enregistraments específics. No és cap casualitat que la més ben servida sigui la tradició acadèmic-virtuosística del galobet provençal.⁷ Fora d'alguns enregistraments de txistus i txirules, la resta de flau-

---

tinary of Music and Musicians. Londres, McMillan Publishers, 1980 [reimpressió de 1995].

4. JAMBRINA, ALBERTO, i CID, JOSÉ-RAMON (1989): *La gaita y el tamboril*. Salamanca, Diputación de Salamanca - Centro de Cultura Tradicional. Retreuen una flauta de quatre forats {3/1} tocada juntament amb un tambor a Icod, segons una monografia canària de 1944.

5. SÁNCHEZ, JUANMA (2004): *La flauta y el tamboril*. www.tamborileros.com/historia.htm [consulta 13-V-2004], referència la presència d'una flauta de tres forats amb tambor «com les de Huelva» sols a Güímar, per les festes de Sant Pere.

6. Amb l'excepció nostrada de la banda dels Francolins, tot i que musicalment correspon a un model com el que il·lustrem amb el track 16.

7. Seguida de molt lluny per la també acadèmica tradició del flabiol i tamborí com a integrant de la cobla moderna.

tes-amb-tambor del món s'han d'espigolar en reculls sonors de tota mena d'origens. Els crèdits dels fonogrames del nostre recull en són una bona mostra.⁸

Una altra conclusió del treball: les flautes-amb-tambor del món, potser amb la molt complexa excepció del txistu basc, ni són moda on han esdevingut «patrimoni tradicional» ni són tingudes per gaire res allí on, senzillament, formen part de pràctiques difoses i vigents de les classes populars o d'ètnies minoritzades.⁹

Molt relacionat amb aquest fet, un altre: els comentaris i interpretacions de les imatges i dels fonogrames que els estudiosos obtenen d'on poden (tant els professionals com els aficionats) són, molt sovint, inexactes o parcials; de vegades també clarament esbiaixats per interessos comercials, acadèmics o, senzillament, ideològics. Tanmateix, si no fos per aquests interessos, el coneixement d'aquestes pràctiques (i en alguns casos

8. Noti's que algunes de les publicacions (Tecnosaga, UNESCO, Smithsonian, etc.) són en bona part fonts secundàries o terciàries: en alguns casos, els fonogrames originals procedeixen de missions de recerca (sovint dedicades a altres temes), però n'hi ha que són enregistraments d'emissores o d'edicions locals, i fins de domèstics.

9. L'anomenada *Ruta de la Plata* proporciona exemples curiosos d'aquesta mena de fets: és una franja de la península Ibèrica que va del Cantàbric al golf de Cadis, a banda i banda de la frontera de Portugal. Les flautes-amb-tambor s'hi trobarien des de Tras-os-montes fins al Rocío. Per la banda portuguesa n'hi ha poquíssims enregistraments disponibles; Jordi Urioz, que ha recorregut part d'aquella terra, explicava que els sonadors són gent gran, que l'instrument no està gens considerat (entre altres raons, perquè no entra en l'estàndard del «folklore portuguès») i que si no revifa aviat, d'aquí a poc serà sols un record. Pel cantó espanyol, l'existència de publicacions (enregistraments i estudis) no cobreix ni tan sols totes les tradicions interpretatives vigents, i el que hi ha és en bona part gràcies als fons de Tecnosaga, que encara són al mercat. Fins i tot a la zona de Salamanca, de molt el lloc on els *tamborileros* són més vigents i considerats, la *flauta y tamboril* pateix els efectes de ser considerada «massa lleonesa» per les institucions castellano-leonesas. Una cosa semblant sembla percebre's al nord-est d'Extremadura: allí seria una pràctica «massa castellana» per entrar a l'estàndard de la identitat folklòrica regional.

l'autoestima dels seus practicants i llur pròpia possibilitat de sobrevivència) serien encara més baixos; el cas dels Voladores de Papantla n'és un exemple acabat.

Fonogrames del nostre recull

1 Catalunya, flabiol i bombo

Títol: *Osona*

Intèrpret: Josep Verdaguer «Roviretes»

CRIVILLÉ, JOSEP i VILAR, RAMON [Coord.]. (2004). *El flabiolaire Josep Verdaguer i Portet «Roviretes»*. (cd). Barcelona, Fonoteca de Música Tradicional Catalana, Sèrie 2: volum 3, TM 003

2 Eivissa, flaüta i tambor

Títol: *Sa Curta*

Intèrprets: Joan Herrera, Joan Escalders (flaüta i tamborí)

VARIS (1999). *La tradición musical en España. Instrumentos tradicionales*. Madrid, Tecnosaga, WKPD-10/2040

3 Provença, galobet i tamborin

Títol: *Sonate pour deux flûtes et tambourins* (Châteauminois, s. XVIII)

Intèrprets: Maurice Maréchal, Maurice Guis

LES MUSICIENS DE PROVENCE (1990). *L'art des flûtes provençales*. (cd). France, Arion ARN 68110

4 Zuberoa (Iparralde), txirula i ttun-ttun

Títol: *Larrabürü*

Intèrpret: Jean Mixel Bedaxagar

BEDAXAGAR (1995). *Bedaxagar*. (cd). Ikerfolk. Fonti musicali-traditions du monde. FMD 208

5 Castella, gaita i tamboril

Títol: *El Piconero*

Intèrpret: Felicísimo Valle Sánchez (Ciudad Rodrigo)

VARIS (1999). *Antología de la música tradicional salmantina*.

Salamanca, Centro de Cultura Tradicional de la Diputación Provincial de Salamanca / Tecnosaga, KPD-(5) 109005-1

6 Chiapa (nord de Xile), sikus i pfutu wankara

Títol: *Saludo de Chiapa*

Intèrprets: n/c

Enregistrament propietat de R. Baena i D. Audenis, il·lustració als V Col·loquis del flabiol d'Arbúcies (2004)

7 Tras-os-Montes (Portugal), flauta i tamboril

Títol: *Taira pequena*

Intèrpret: Virgilio Augusto Cristal

Casset inclòs en el llibre Jambrina-Cid (1989)

8 Europa (música antiga), flauta de tres forats i campana

Títol: *O Euchari* (Hildegard von Bingen, s. XII)

Intèrpret: Poul Høxbro

HØXBRO, POUL (1999). *Tu Tu pan pan*. (cd). Copenhagen, Classico, CLASSCD 286

9 Catalunya, cobla de sardanes

Títol: *Fent lo niu* (Pere Rigau)

Intèrpret: Cobla «Els Montgrins» (flabiolaire Pere Rigau)

VARIS (2003). *Sardanes a Vilassar de Mar. Gravacions històriques*. (cd). Barcelona, Audiovisuals de Sarrià, 5.1833

10 Extremadura, flauta y tamboril

Títol: *Picao Hurdano*

Intèrpret: Oscar Duarte

DUARTE, OSCAR (2000). *Música tradicional de Las Hurdes, Extremadura*. Several Records, SRD-252

11 Anglaterra, tabor pipe

Títol: *Queen's Delight*

Intèrprets: S. Rowley, G. Davies (pipe and tabor) i T. Brown (veu)

Enregistrament privat del concert de la XVII Festa del Flabiol a Arbúcies, 4-XI-2001

12 Nord de Puebla (Mèxic), flauta y tamborcito

Títol: *Danza de los Voladores*

Intèrprets: Indis de San Miguel de Tzinacapan

VARIS (1996). *Mexique, Fêtes de San Miguel Tzinacapan*. Ocora Harmonia Mundi, C 560099

13 Mallorca, ses xeremies

Títol: *Repartiment de coques*

Intèrprets: Xeremiers de Son Roca

XEREMIERS DE SON ROCA (2004). *Trempats*. Ona Digital, OD CD-200

14 Menorca, fabiol i tambor

Títol: *Toc de fabiol*

Intèrpret: Sebastià Taltavull

VARIS (2001). *Història de la música catalana, valenciana i balear, volum VI: Música popular i tradicional*. Barcelona, Edicions 62 & Tritò, TRHM-22

15 Aragó, chiflo y salterio

Títol: *Pedro Gil* (o *Peregil*)

Intèrpret: Enrique Tello

VARIS (1999). *La tradición musical en España. El tambor de cuerda de los Pirineos*. Madrid, Tecnosaga, WKPD-10/2044

16 Catalunya, cobla de flabiolaires

Títol: *Petons i cireres*

Intèrprets: Joan i Vicenç Clapés

VARIS (1999). *Flabiols a Arbúcies*. (cd). Producció i distribució: Ajuntament d'Arbúcies. Edició: DK90, C-1214

17 País Basc, banda de txistularis, banda de metall i cor

Títol: *Gizon Dantza*

Intèrprets: J.-I. Ansorena (txistu 1), T. Agirregomezkorta (txistu 2), J.-R. López de Ulibarri (silbotea), A. Laskurain (damborra)

VARIS (2000). *Txistulariak Donostian*. Donosti, Txistulati Elkartea, TX-051-CD

18 Europa (música antiga), flabiol i tamborí, cornamusa

Títol: *Los set goytx*

Intèrprets: Carles Mas (flabiol i tamborí) i Pierre Hamon (cornamusa Veuze)

ALLA FRANCESCA (1995). *Llibre Vermell de Montserrat. Cantigas de Santa Maria*. París, Opus Productions, OPS 30-131

19 Andalusia, flauta rociera y tamboril

Títol: *La Salve*

Intèrpret: Félix «el de Villamanrique»

FÉLIX «EL DE VILLAMANRIQUE» (1996). *Camino del Rocío, vol. 3: Misa rociera*. Musivoz 31-178

20 Charazani (Bolívia), sikus, phfutu wankara i chiñisco

Títol: *Chakipacha*

Intèrprets: Quítxues de Kaalaya

VARIS (1999). *Bolivia Panpipes, Syrinx de Bolivia*, Auduvis / UNESCO, D 8009

Com pot veure's, la mostra obtinguda aconseguix a penes perfilar l'extensió i els usos de les flautes-amb-tambor del món. I no és cap casualitat que alguns procedeixin de la fonoteca de les Festes del Flabiol d'Arbúcies: no sabem, per exemple, de cap enregistrament publicat i accessible de *tabor pipe* anglesa.

Per acabar, voldríem comentar alguna cosa sobre les mostres que ens hauria agradat incloure al nostre recull i que no hi han entrat per manca de materials o per dificultats d'accés als que coneixíem.

Amèrica

En el cas dels indis americans, l'enorme varietat i la incommuniació de les diferents tradicions interpretatives fa que els relats dels estudiosos i publicistes siguin forçosament locals, malgrat que no sempre resisteixin la temptació dels articles de-

terminats: «**la** flauta de Pan als Andes», «**el** pinkullo», «**la** flautilla del Norte argentino», etc. Tot i això, es poden establir dues tipologies generals, que són:

a) Els descendents directes de les *gaitas y tamboriles* dels castellans, bascos, extremenys i andalusos que van fer-hi cap. Els *tamboriles* generen des del mínuscul *tamborcito* dels Totonaca (Mèxic) fins als enormes que s'usen a l'Equador amb els *pingullos*. Les *gaitas* donen origen a una variada tipologia d'embocadures, des de la mateixa dels instruments ibèrics (conducte intern amb llengüeta, finestra i trencavents), conductes externs i fins tubs oberts a la manera de les *quena*.

b) L'aclimatació i recreació de la idea flauta/percussió a partir dels usos i dels instruments musicals de la tradició prehispanica (on potser ja existia algun tipus d'acoblament {aeròfon+membranòfon} a càrrec d'intèrprets diferents). Seria el cas dels *sikuris*, però també de l'associació flauta/maraca.

Devem a les aportacions de Baena i Audenis¹⁰ el coneixement de la tradició andina de flautes de Pan-amb-tambor, representada al CD per dos fonogrames. No vam trobar cap exemple de la flauta de tres forats-amb-tambor *pinkullu*¹¹ que es toca als Andes, ni poguérem incloure al CD els dos enregistraments següents:

10. BAENA, RAFAEL, i AUDENIS, DAVID (2005): «Les flautes de Pan centreandines». Dins *Colloquis del Flabiol 2004*. Arbúcies, edicions de l'Ajuntament.

11. Segons alguns glossaris *pinkullu* seria un mot comú al quítxua i a l'aimara i significaria 'flauta' o, més aviat i vistos els exemples, 'flauta amb conducte intern'. El mot apareix amb diferents grafies (*pinkullo*, *pingollo*, *pinkuyllu...*) i els estudiosos semblen atribuir-lo a dues menes d'instrument: una flauta molt llarga i corbada, de fusta, amb sis forats, tocada amb les dues mans i sense percussió de tambors (la qual s'enduu la major part de la literatura), i una de recta, amb tres forats, sembla que de canya, que un mateix músic toca al mateix temps que un tamborí enorme, sovint en grups força nombrosos. D'aquesta darrera n'hem vist fotografies, però no n'hem aconseguit ni enregistraments ni més notícies.

Diriamba (Oest de Nicaragua), tambor y pito

Títol: *El toro Guaco*

Intèrprets: Balladors i músics de Diriamba

The JVC / Smithsonian Folkways Video Anthology of Music and Dance of the Americas (1996): *Vol. 6, Central and South America: Mexico, Nicaragua, Peru, Venezuela*

El músic toca alhora un *tambor* (tamborí de cap a un pam) i un *pito* ('small' diu el text, però al vídeo es veu que fa cap a dos pams). La flauta, de bloc, amb dos forats, produeix tres notes, tot i que se'n poden aconseguir més sobrebufant. Els balladors porten carotes blanques per representar els «conquistadores» i agiten cadascun una maraca.

Sierra Nevada de Santa Marta (Colòmbia), tambor, gaitas, maraca

Títol: no consta

Intèrprets: Indis Ika, coneguts també per Arhoacho (o Arhuaco)

The JVC / Smithsonian Folkways Video Anthology of Music and Dance of the Americas (1995): *Vol. 5, Central and South America.*

Els Ika són una ètnia d'uns 8.500 membres. Els tres músics d'un poblat toquen per a la filmació (1983), fora completament de context, un tamborí de cap a un pam redoblat amb dues manetes, una flauta recta de quasi un metre de llarg amb cinc forats (tocada amb les dues mans); el tercer músic toca una flauta també recta, més curta, de dos forats, amb una mà, i una maraca amb l'altra. L'embocadura i la finestra semblen fetes d'una pasta de cera i carbó, amb un canó de ploma com a pas de l'aire, essent el trencavents l'aresta de l'extrem del tub, com ho són les de la Colòmbia atlàntica, però la font no dóna més detalls. Els Ika no parlen el castellà, però anomenen «gaita» tals instruments de vent. La tonada consisteix en un curt i repetit motiu melòdic tocat sobre el redoble constant del tamborí i la distesa pulsació de la maraca.

Indis Yaqui

Dels indis Yaqui, que ens assenyalen el límit nord de les flautes-amb-tambor d'Amèrica, només en tenim la foto que reproduïm.¹² Segons la font utilitzada, els Yaqui viuen al sud d'Arizona, a la zona de Sonora. Practiquen una religió vagament basada en el catolicisme portat allà per missioners al començament del s. XVII però sense cap connexió amb les esglésies cristianes des d'aleshores. En les seves cerimònies hi ha elements des del seu passat remot de poble caçador fins a d'altres de clarament europeus, com les danses de la confraria dels *matachines*. Un músic toca, almenys per a la dansa del Cérvol, una llarga flauta de canya (45 cm aprox.) i un tambor pla (6 × 30 cm aprox.). És fàcil que sigui un manlleu dels espanyols, ja que la resta d'instruments que en sabem són maraques, rascadors, timbal d'aigua, cai-cais, i camalls i cinturons de sonalls de peülles. No en tenim cap enregistrament.

12. Procedent de BAHTI, TOM (1992): *Southwestern Indian Ceremonials*. KC Publications. Las Vegas, Nevada, USA (8ª edició).